

ישראל בלוגרונד, ברוך גלז.

גדרי הנאה ואיסור ההנאה ב"מחזיק לו טובה" וב"חזותא"

ראשי פרקים:

פתיחה.

- א. גדרי "מחזיק לו טובה".
 - ב. הקבלת "מחזיק לו טובה" ל"חזותא".
 - ג. שיטות רש"י ורעק"א בעיקרי סוגיית איסור הנאה.
 - ד. ביאור המושג "חזותא לאו מילתא".
 - ה. יישוב הסוגיא בפסחים.
- סיכום

פתיחה

במאמר זה ננסה לבאר מדוע טובת הנאה של "מחזיק לו טובה" אסורה בהנאה, ואילו טובת הנאה שנגרמת ע"י "חזותא" מותרת בהנאה.

א - גדרי מחזיק לו טובה.

הגמ' בפסחים דף כ"א ע"ב, מביאה את שיטת ר' אבהו "כל מקום שנא' לא יאכל וכו', אחד איסור אכילה ואחד איסור הנאה במשמע..." בהמשך דבריה, הגמ' מבררת האם בכל מקום שכתוב איסור אכילה הוא כולל גם איסור הנאה או לאו? בדף כ"ב ע"ב, מקשה הגמ' לר' אבהו "והרי אבר מן החי דכתיב "לא תאכל וגו'" ותניא מנין שלא יושיט אדם... אבר מן החי לבני נח? ת"ל: "ולפני עוור לא תתן מכשול" ומדייקת הגמ' מכאן שאיסור הושטת אבר מן החי לבני נח הוא רק בגלל לפני עוור, אך ללא איסור זה היה מותר לתת לגוי, אע"פ שעצם ההושטה לגוי יש בה הנאה מהשכר או מכך שהגוי יחזיק לו טובה (כמבואר בתוס' ד"ה "ואבר מן החי" דף כ"ב ע"ב). וא"כ קשה לר"א שאומר שבמשמעות איסור אכילה כלול גם איסור הנאה, אם אבר מן החי אסור באכילה היאך מותר בהנאה? מקושיה זו אנו למדים שגדרי הנאה מקיפים וכוללים אף הנאה של "מחזיק לו טובה" (לפי תוס').

עיקרון זה נמצא גם בגמ' בעירובין ס"ד ע"ב, תניא: "מעשה בר"ג שהיה רוכב על החמור והיה מחלך מעכו לכזיב, מצא גלוסקין בדרך ואמר לשמשו "טול גלוסקין מן הדרך". מצא נכרי אחד ואמר לו טול גלוסקין הללו משמשי. ושלושה דברים למדנו באותה שעה... ולמדנו שחמצו של נכרי שעבר עליו הפסח מותר בהנאה". ע"כ. וקשה היאך למדנו שחמצו של נכרי מותר בהנאה?

ומבארים רש"י ותוס' שם שאילו חמצו של נכרי היה אסור בהנאה היה אסור לר"ג, שמצא חמץ של גויל שעבר עליו הפסח, לתיתו לגוי אחר כי הרי הוא נהנה מעצם הנתניה "דאיכא טובת הנאה דעכו"ם". משמע שעצם נתינת החפץ נחשבת כהנאה, כי ע"י זה מחזיק המקבל טובה לנותן.

אמנם בקידושין (דף ל"ח ע"ב) מובא, "ספק ערלה בחו"ל יורד ולוקח ובלבד שלא יראנו

1. מבואר בגמ' שם "שחולכין אחרי רוב עוברי דרכים" ורוב עוברי דרכים נכרים הם (רש"י). ולכן חמץ שמצא הוא בחזקת פת עכו"ם.

לוקט", ומביאה הגמ' מעשה "אמר ליה לוי לשמואל... ספק לי ואנא איכול", וכן "רב אויא ורבה בר רב חנון מספקו ספוקי לחדדי" ומבאר רש"י שם "ספק לי - לקוט שלא בפני שיהיה ספק אצלי ואנא איכול, ובערלה קאי" וספק ערלה בחו"ל מותר.

ולכאורה קשה, אמנם היה מותר לכל אחד לאכול את הפירות כי לדידו הם ספק ערלה, אך לגבי הנותן אין זה ספק ערלה אלא ודאי ערלה שהרי הוא יודע מהיכן לקט, והרי ערלה אסורה בהנאה. וא"כ איך האמוראים נתנו זל"ז הרי יש כאן הנאת נותן, שהמקבל מחזיק לו טובה?

ובקהלות יעקב (בקדושין ס"י ל"ד) מחלק בין המקרה של ספק ערלה, לבין המקרה של ר"ג. ר"ג נתן לגוי גלוסקין שהיתה ברשותו, שהרי קודם לכן הגביחה מן החפקר, א"כ נתן לנכרי דבר בעל ערך משלו, ולכן הנכרי מחזיק לו טובה על כך.

אך אדם שנותן לחבירו דבר שממילא הוא אינו שלו, אין כאן מקום להחזקת טובה מצד המקבל (וכן מוכיח הקה"י מגמ' ב"ק דף ק"ח). ואכן ניתן לומר שרב אויא ורבה נתנו זל"ז פירות שלא היו שלהם, אלא של המקבל, כגון שהיו מביאים מהפרדס שהיה מיוחד לבני הישיבה לסיפוק צרכיהם ולאכול את פירותיו, [וכמו שמצינו שם בסוף העמ' (קידושין ל"ט ע"א) "גינתא דבי רבי, ועי' ברש"י שם].

מ"מ עדיין צריך ליישב את הסוגיא בקידושין בענין ערלה עם הגמ' שלנו בפסחים, ששמעו ממנה בפירוש שיש איסור הנאת נותן אף בדבר שאינו שלו, כפי שמובא בתוס' (בד"ה ואבר מן החי).

הרמב"ם בפ"י מהלכות מאכלות אסורות הלכה י"א, השמיט את הדין שמותר לתת זה לזה פירות ספק ערלה, והשיג עליו בכס"מ [וכן דבריו בב"י ביו"ד ס"י רצ"ד] וזה לשונו: "ואיכא למידק למה לא כתב רבינו דאפילו מי שיודע בפירוש שהם ערלה מותר לספק לחבירו ולהאכילו, וכדאמר ליה לוי לשמואל וכדעבדי רב אויא ורבה בר רב חנון?

וי"ל שרבינו סובר דהנך רבנן סברי כשמואל דאמר ערלה בחו"ל הלכות מדינה היא, אבל לר' יוחנן דסבר הלכה למשה מסיני היא - אסור". כלומר לדעת הרמב"ם האמוראים שנתנו זל"ז פירות ערלה פסקו כשמואל, בקידושין (שם) שקבע שערלה בחו"ל אינה אסורה מעיקר הדין אלא בני חו"ל הנהיגו על עצמם כהנהגה שערלה אסורה גם בחו"ל. אך לדעת הרמב"ם אין הלכה כשמואל אלא כר' יוחנן, שערלה אסורה בחו"ל הלכה למשה מסיני ולכן אסור לתת זל"ז.

וא"כ נותר שבסוגיא בקידושין בענין ערלה הקילו לתת זל"ז ספק ערלה בגלל שסברו שערלה בחו"ל מהלכות מדינה, אך באיסור דאורייתא כגון ערלה בא"י או ערלה בחו"ל לדעת הרמב"ם אין להתיר דבר זה [ולכן הרמב"ם לא פירט היתר כגון זה], וזה תואם את העיקרון שלמדנו מסוגייתנו, שגדרי איסור הנאה כוללים גם הנאה רחוקה כגון זו שיחזיק לו המקבל טובה על נתינת הדבר.

ב - הקבלת "מחזיק לו טובה" ל"חזותא".

הגמ' (בפסחים דף כ"ב ע"ב) מקשה על ר' אבהו מערלה, שהרי נאמר בערלה "לא יאכל" ובכל זאת התורה כתבה ריבוי נוסף כדי לאסור איסור הנאה של צביעה או חדלקה, והרי לדעת ר' אבהו ניתן היה ללמוד איסור הנאה מ"לא יאכל", שלדעתו איסור אכילה כולל אף איסור הנאה?

ומקשים התוס' (שם) ד"ה "מנין שלא יצבע", מדוע איסור צביעה אינו כלול באיסור החנאה?³

2. התוס' אומרים שמדובר במושיט לגוי אבר מן החי חשיך לגוי בעצמו, ולא אבר מן החי חשיך לישראל, ובכ"ז תוס' אוסר משום הנאת מחזיק לו טובה (ת"י 2 בתוס'). 3. יש לשים לב שתוס' הקשו את קושייתם על

ומתרץ ר"י "דס"ד דצביעה לא חשיב הנאה דלא הוי אלא חזותא בעלמא". אי"כ משמע לפי תוס' שאיסור הנאה אינו כולל הנאת חזותא. לכאורה יש מקום לעיון, מדוע הנאה רחוקה כמו הנאת נותן - "שיחזיק לו המקבל טובה" תחשב לאיסור הנאה הכלול באיסור אכילה, ואילו הנאת חזותא לא נחשבת הנאה - מהי הסברה לחלק ביניהם?

ג - שיטות רש"י ורעק"א בעיקרי סוגיית איסור הנאה.

בתחילת הסוגיא מובאים דברי ר' אבהו (דף כ"א ע"ב): "אמר ר' אבהו כל מקום שנאמר לא יאכל... אחד איסור הנאה במשמעי". פירש רש"י שם ד"ה "לא יאכל, ... משמע לא יהא בו היתר המביא לידי שום אכילה, וסתם הנאות לידי אכילה הן באות - שלוקח בדמים שכל החנאות סופן לבוא לידי אכילה, ומבואר ברש"י שעיקר דינו של ר' אבהו נובע מכך שכל החנאות סופן לבוא לידי אכילה, זאת אומרת שכל הנאה ניתנת לתרגום ממוני שווה ערך כסף שבו נקנה אוכל, או שע"י ההנאה נגרם חסכון בהוצאות, ובכסף שחשך יכול לקנות אוכל.⁴ רעק"א מבאר זאת באופן שונה במקצת, התורה כשאסרה באכילה, כוונתה חיתה לאסור כל הנאה שהיא, ורק נקטה **דוגמא בלבד** את ההנאה השכיחה ביותר - הנאת אכילה. וזה לשונו של רעק"א בחידושו (פסחים דף כ"א ע"ב, ד"ה דאמר ר' אבהו כ"מ שנאי), "דס"ל לר' אבהו דאכילה שאסרה תורה ב"לא יאכל" [או ב] "לא תאכל" ר"ל הנאת אכילה, וכאילו אמרה לא תהנה באכילה וה"ה כל הנאות, אלא דתפסה הנאה דשכיחא - במאכל". נראה שקיים הבדל משמעותי בין שני ההסברים הללו. הסברו של רעק"א כולל את כל סוגי ההנאות, ואילו הסברו של רש"י כולל רק את ההנאות המביאות לידי הנאת אכילה ע"י תרגום ממוני.

הנפקא מינה לדינא הנובעת מהבדל זה תהיה, ואולי, והאם איסור הנאה כולל אף הנאת נותן - "שיחזיק לו המקבל טובה" וגם הנאת "חזותא", או שכולל רק הנאת "שיחזיק לו המקבל טובה".

לרעק"א אין כל הבדל וכל החנאות אסורות, אך לרש"י שמצריך הנאה שוות ערך, ניתן לומר שרק "מחזיק לו טובה" יחשב הנאה - שבעתיד יגמול לו טובה, ולכן זוהי הנאה שוות ערך ממוני - וע"כ אסורה.

אך לחזותא אין כל ערך ממוני, והנאה זו אין בכוחה "לחביא לידי שום אכילה" - וע"כ לא תחשב הנאת חזותא כהנאה, ולא תאסר.

לפי הסבר זה ברש"י יובן לכאורה הקושי דלעיל, מדוע הנאת נותן תחשב כאיסור הנאה כלול באיסור אכילה ואילו הנאת חזותא לא.

אך הסבר זה קשה מאוד, שחרי סוף סוף אנו רואים שבפועל יש לחזותא ערך ממוני, ודבר יפה יותר שווה יותר כסף, וממילא הוי דבר המביא לידי אכילה, לשיטת רש"י.

וחוזרת חשאלה מדוע הנאת חזותא אינה נחשבת הנאה ואילו הנאת נותן, שיחזיק לו המקבל טובה, נחשבת הנאה הן לפי הסבר רש"י והן לפי רעק"א. וננסה להעמיק בזה קצת וליישב את הדברים באור אחר.

שלב השאלה בגמ' "מניין שלא יחנה ממנו שלא יצבע בו ולא ידליק בו את חנר", ולכן נקטו לשון "דס"ד דצביעה וכ"ו", אך גם למסקנה לא שונתה סברה זו "דצביעה לא חשיב תנאה", רק שחפסי' לימד בפירושו איסור צביעה. 4. לכאורה רש"י מבאר את דברי חזקיה, אך ניתן לומר שאין חבדל בין חזקיה לר' אבהו בעיקרון החבנת של הדברים, וחס רק חלוקים מהיכן מדייקים את המשמעות הזאת של איסור תנאה.

ד - ביאור המושג "חזותא לאו מילתא".

עיקר סוגיית חזותא נמצא בב"ק דף ק"א ע"א, "איבעיא להו יש שבח סימנים על הצמר או אין שבח סימנים על הצמר" ומבאר רש"י ד"ה "יש שבח וכו', כלומר חזותא מילתא היא או לאו מילתא".

ומבררת שם הגמ' "היכי דמי?... הכא במאי עסקינן כגון דצמר דחד וסימנים דחד, וקאתי קוף וצבעיה להווא צמר בהנך סימנים. יש שבח סימנים ע"ג צמר - דאמר ליה הב לי סמנאי דגבך ניהו, או דלמא אין שבח סימנים ע"ג צמר - ואמר ליה לך גבאי כלום", ע"כ.

ובשערי ישר שער ג' פרק כ"ה (עמ' רע"ב) דן גם בענין חזותא ומתוך דבריו נבאר את המושג "חזותא לאו מילתא", וזה לשונו: "אבל בגד שצבעו בקליפי ערלה, אם נאמר אין שבח סימנים על גבי הצמר, כלומר דלא הושבח גוף הצמר כלל, משום דחזותא לאו מילתא היא - אין כאן שום שבח ע"י האיסור, אף שהושבח בשויו שמעולה הצמר בדמים, הוא רק הנאה אצל בעל הצמר, ולא שום שבח בצמר עצמו".

אבל משמע מדבריו שהיות ואין שום תוספת שבח בצמר עצמו שניתן לומר עליה שהיא חלק האיסור שבתוך הצמר, אלא יש כאן צמר צבוע - השווה אמנם יותר אצל בני-האדם במחירו בשוק אך הצמר עצמו לא השתנה ולא נוסף עליו משהו ממשי. אע"פ שהושבח הצמר בשויו שמעולה בדמים, א"א להצביע על חלק מסויים ולומר שזה האיסור שגרים את השבח. ולכן לא נאסור את הבגד כי אין בו את ממשות האיסור שיגרום לאסור את כל הבגד.

לפי זה מבואר ש"חזותא לאו מילתא" אין הכוונה שלמראה, אין ערך ממוני, אלא כוונת הדברים היא שהמראה אינו גוף הדבר בעצמו, ה"חזותא" אינו "מילתא", ז"א שמראה הצבע אינו הצבע בעצמו ולכן אף אם הצבע הוא של ערלה וגרם לשבח ממוני, אין לכך ביטוי של ממשות האיסור על הצמר הצבוע, כי בצמר הצבוע אין כלל ממשות של צבע האיסור.⁵ אכן ודאי שאסור **לכתחילה** לצבוע בקליפי ערלה ולאבד את הצבע, או להנות מעצם פעולת הצביעה. וזה מקביל למוזכר בתוד"ה ואבר מן החי פסחים דף כ"ב ע"ב: "**אסור** להשתכר באיסורי הנאה, אע"ג **דדיעבד** שכרו מותר". וכן כתב בשערי ישר שם וזה לשונו "דלכתחילה לצבוע בקליפי ערלה את הבגד ודאי הנאה הוא מגוף הנאסר דמשתמש בקליפי ערלה בכדי להנות וזה ודאי אסור, אבל מ"מ י"ל דבדיעבד ונצבע הבגד אין איסור להנות מן הבגד". לפי זה מבואר היטב מדוע העמידה הגמ' בב"ק (דף ק"א ע"א) ציור כ"כ מוזר כדי לברר את ענין חזותא - "כגון דצמר דחד וסימנים דחד וקאתי קוף וצבעיה להווא צמר בהנך סימנים..."

שהרי פשוט לגמ' שאסור לצבוע בצבע של אחר או להנות ממנו בכל צורה שהיא, וכל הנוטל צבע של אחר מתחייב להחזירו לבעלים כדין גזלן שחייב להחזיר את הגזלה, ואין זה משנה מה עשה עם הצבע, היכן הוא נמצא או באיזה מצב צבירה היא כעת - מרוכז כנוזל בפחית או מרוח על קיר, בגד וכדו'.

אלא שהגמ' דנה במקרה שבגד נצבע בצבע, והשאלה היא אם בעל הצבע יכול לטעון כנגד בעל הבגד שהצבע שלו נמצא כעת ברשותו של בעל הבגד, ועיקר הדיון הוא הגדרת החומר במצב צבירה של חזותא ולא עומדת כאן כלל השאלה האם מראה נחשב הנאה או אם זו הנאה אסורה או מותרת.

5. ניתן לומר כעת שהמושג "חזותא לאו מילתא" אינו מושג ממוני מכיון שלמראה יש ערך ממוני. אלא זכו מושג דיני תאומר שבמראה אין את ממשות הדבר וע"כ אין לייחס לו ממשעות דינית כלשהי, כגון באיסור.

ה - יישוב הסוגיא בפסחים.

לפי כל האמור לעיל יתבארו הדברים גם בסוגייתנו. כאשר התוסי' אומר שצביעה אינה כלולה בהנאה הרגילה "דס"ד דצביעה לא חשיב הנאה דלא הוי אלא חזותא בעלמא" אין כוונתו לדרג את חזותא במקום נמוך בסולם החנאות עד כדי כך שאינה כלולה באיסור הנאה הרגיל - זה "מראה בלבד" ולא נחשב הנאה. אלא כוונת התוסי' היא שבגלל שמדובר במראה, א"א לכוללו עם שאר איסורי התנאה הרגילים כי בזה אין גוף האיסור קיים בדבר, ואין מקום לאיסור בכגון זה, ולכן חזותא - לא חשיב הנאה אסורה. וא"כ לא שייך להקביל את "חזותא" ל"מחזיק לו טובה" ולשאול מדוע זה נחשב הנאה וזה לא. כי אכן אין לומר שחזותא אינה הנאה, אלא אינה יכולה להחשב כשאר החנאות וליאסר כמותן, כי במראה אין את עיקר דבר האיסור ולא שייך לאסור בכגון זה.

לאור הסבר זה יבוארו דברי רש"י ורעק"א בסוגייתנו (שהובאו לעיל בחלק ג'), ונראה שדבריהם מתבארים ללא קושי וללא מחלוקת או נפק"מ בין פירושיהם. הן לרש"י שהגדיר הנאה דבר המביא לידי אכילה, והן לרעק"א שכלל את כל החנאות תחת הדוגמא של הנאת אכילה - לפי שניהם הנאת "חזותא" לא נחשבת איסור, אך לא בגלל שאין הנאה ממראה יפה, אלא בגלל שא"א להחיל איסור על דבר שאין בו ממשות האיסור, ואין זה כפוף כלל להגדרה של הנאה.

לסיכום

מבואר ע"פ דברי השערי ישר, שאמנם קיים הבדל בדין בין הנאת "חזותא" להנאת "מחזיק לו טובה", אך מקור ההבדל אינו בהגדרת החנאה, אלא שורש האבחנה הוא אופן או בדרך קבלת החנאה.

כלומר ברור שגם "חזותא" וגם "מחזיק לו טובה" מוגדרות כהנאה, אלא שבמחזיק לו טובה החנאה שנהנה הנותן (זה שמחזיקים לו טובה) נובעת מכך שהמקבל נהנה מגוף האיסור, ואילו בחזותא אין החנאה שנהנה בעל החפץ נובעת כלל ממשות האיסור.